

МИША КУРГАНЦЕВА І МИШІВКА СТЕПОВА У ДНІПРОВСЬКО-ОРІЛЬСЬКОМУ ЗАПОВІДНИКУ

Надія АНТОНЕЦЬ

Дніпровсько-Орільський природний заповідник, Дніпропетровська обл.

Територія заповідника (ДОПЗ) представлена комплексом довгозаплавних лісів з системою стариць-озер, луків і боліт (I тераса) та піщаного степу (середньодніпровські арени) з насадженнями сосни звичайної різного віку (II тераса). У степовій зоні України, де втрачено степові ландшафти, цей своєрідний псамофітний степ має питому цікавість як об'єкт збереження біорізноманіття флори і фауни, бо в середній течії Дніпра майже не залишилось таких ділянок. Деградація біотопів під впливом діяльності людини (розорювання степів, заліснення річкових арен) призвела до втрати деяких компонентів фауни (зокрема степової мишівки *Sicista subtilis* Pallas, 1733) на значних територіях. Слід підкреслити, що у відповідності до наявності у списку фауни Степу, мишівка степова наведена як вид, відомий виключно для степових угруповань [9].

Матеріал. З 1991 по 2001 рр. у ДОПЗ проводили моніторинг дрібних ссавців в основних біотопах на 15 постійних облікових лініях (П.О.Л.) згідно із загальноприйнятими методиками використанням пасток Геро. Всього за 11 років відпрацьовано 34550 п./діб і зловлено 2838 особин дрібних ссавців.

Результати та її обговорення. На ділянках природного піщаного степу не охоплених лісорозведенням зареєстровано 10 видів дрібних ссавців: *Crocidura suaveolens* Pall.; *C. leucodon* Germ.; *Sicista subtilis* Pall.; *Sylvaemus sylvaticus* L.; *S. uralensis* Pall.; *Apodemus agrarius* Pall.; *Mus musculus* L.; *M. spicilegus* Pet.; *Microtus rossiaemeridionalis* Ognev.

Мишівка степова (*Sicista subtilis* Pall.). Вид занесено до Червоної книги України (1994), III категорія [13]. На ділянках піщаних арен Дніпра у ДОПЗ (Дніпропетровський і Петриківський райони) за період моніторингу 1993–1999 рр. автором статті здобуто 10 екз. степової мишівки: 1) в осінній період (14–16.IX.1993 р.) у кв. 18 піщаного степу заповідника — 5 екз. Чисельність склала 2,5 ос. на 100 п./діб. Статеві-вікова структура популяції (ad: 2 ♂ + 1 ♀; sad: 2 ♀); 2) у 1996 р. (8–11/VII та 6–8/IX) у кв. 20 арени Дніпра — ще 4 екз. Структура популяції (ad: 1 ♂ + 1 ♀; sad: 1 ♀; juv: 1 ♀). Відносна чисельність в обох випадках склала 0,67 ос. на 100 п./діб [1, 2]; 3) в 1999 р. (11–14/V) у кв. 20 піщаного степу здобуто ще 1 екз. (ad ♂) степової мишівки. Чисельність виду склала 0,3 ос. на 100 п./діб.

Морфометричні ознаки здобутих звірків: довжина тіла $63,5 \pm 5,4$; хвоста $72,2 \pm 2,28$; задньої стопи $13,16 \pm 0,9$; висота вуха $11,55 \pm 0,48$ мм; вага тіла — $9,93 \pm 0,49$ г. Тваринки із ДОПЗ відносно короткохвості (одна особина, здобута 1999 р., мала хвіст на 23 % довше тіла). В заповіднику мешкає саме *Scista subtilis loriger* ($2n=26$) [14]. Відносна чисельність виду на середньодніпровських аренах у ДОПЗ (0,3–2,5 ос. на 100 п./діб) нижче [2], ніж на нижньодніпровських аренах у Чорноморському біосферному заповіднику (0,5–5,2 ос. на 100 п./діб) [13]. Звірки траплялися у пастках раз на 3 роки (1993, 1996, 1999) [4].

Миша курганцева (*Mus spicilegus* Petenyi, 1882) — вид-двійник звичайної миші [7, 8, 11, 12]. Головною ознакою присутності цього виду на досліджуваній території є наявність курганчиків — зимових запасів корму з диких або культивованих злаків. В заповіднику курганцева миша зустрічається на ділянках піщаного степу в кварталах 6, 7, 8, 20, 30, 39, 42 і 45. Значний підйом чисельності цього виду зареєстровано 2000–2001 р. (у рік піку чисельності дрібних ссавців у 11-річних циклах динаміки чисельності та збільшення врожайності зернових культур і диких злаків). В природних біотопах курганцева миша заготовляє в основному насіння типчака Беккера (*Festuca beckeri*), тонконога піщаного (*Koeleria sabuletorum* Klok.) і полину чорнобиля (*Artemisia scoparia*). Прикриває кормові запаси шаром піску, моху і лишайників.

Цікавою є знахідка поселень курганцевої миші (14 курганчиків 2000–2001 рр.) на ділянках псамофітного степу (центральна частина, 22 га) острова Кам'янистий у кв. 45 на Дніпрі [5]. Щільність поселень склала 0,7 курганчика на 1 га піщаного степу, що значно нижче, ніж в Поділлі [7]. На острові, у кв. 42 (лівобережна ділянка піщаного степу корінного берега р. Дніпро), а також на ділянці псамофітного степу охоронної зони знайдено 9 здвоєних курганчиків, нижні частини котрих злиті повністю і формують двоверхі куполи. Такі великі курганчики відмічені для Луганської обл. на забур'яненому полі після озимої пшениці [10]. Більша частина знайдених курганчиків ($n=59$) мала висоту 0,3–0,45 м (56,9 %) і діаметр 1,0–1,2 м (84 %). Мінімальні розміри: $h=0,1$ м; $d=0,3$ м; максимальні — $h=1,0$ м; $d=(2,4 \times 1,0)$ м. Курганчики неправильної форми, як на Криворіжжі [6]. У порівнянні з курганчиками з Поділля [7] і Криворіжжя [6] вони мало відрізняються за розмірами, але більші, ніж на Луганщині [10]. Чисельність на території ДОПЗ на постійній обліковій лінії (П.О.Л.) № 3, у кв. 20 піщаного степу восени 2001 р. — 0,7 ос. на 100 п./діб. Цей вид дає сплеск чисельності в роки піків «великої і малої хвиль» в коливаннях чисельності мікромамалій. Чисельність нижче (середня багаторічна — 0,261 ос.), ніж на півдні Дніпропетровщини, у Криворіжжі [6].

Курганчикові миші ДОПЗ починають будувати курганчики з початку вересня і продовжують до кінця листопаду. Гніздова камера розташована на глибині 0,7–1,0 м у суворі зими або знаходяться під запасами корму у теплі і м'які [5]. За роки досліджень зловлено 8 екз. курганцевих мишей (2 ad і 6 sad).

Розміри тіла і вага дорослих звірків (П.О.Л. № 3, весна 1999 р.): самиці — L 80 мм; Са 60 мм; Аu 12 мм; Рl 14 мм; Р 12,0 г; самця — L 80 мм; Са 60 мм; Аu 13 мм; Рl 15 мм; Р 13,6 г, що близько до вимірів тварин з Криворіжжя [6].

Миші мають темно-коричневий окрас спини і темне, майже чорне черевце. Молодняк (sad, juv) сірого кольору. Це рідкісний типово-степовий вид заповідника [2]. Цікавим є факт клептопаразитизму лісової миші (*Sylvaemus sylvaticus*) по відношенню до курганцевої [2], що спостерігається у ДОПЗ повсюди.

Література

1. Антонец Н. В. *Sicista subtilis* (Zapodidae) Дніпровсько-Орельського заповідника // Редкі види млекопитаючих Росії і сопредельних територій. — М.: Россельхозакадемія, 1997. — С. 7.
2. Антонец Н. В. Динаміка популяцій мікромамалій і полуводних млекопитаючих (Rodentia, Insectivora) Дніпровсько-Орельського заповідника // Вестник зоології. — 1998. — Том 32, № 4. — С. 109–114.
3. Антонец Н. В. Сучасне становище рідких видів млекопитаючих Дніпровсько-Орельського заповідника // Становище, вивчення і збереження заповідних природних комплексів лесостепної зони. — Воронеж: ВГУ, 2000. — С. 146–147.
4. Антонец Н. В. Стратегія збереження природного різноманіття мікромамалій псаммофітної піщаної степу пошкодженої пожегою // Матер. II Міжнарод. симпоз. «Степи північної Євразії: стратегія збереження природного різноманіття і степного природопольовання в XXI столітті». — Оренбург, 2000а. — С. 48–50.
5. Антонець Н. В. Дрібні ссавці степових ділянок Дніпровсько-Орельського заповідника // Заповідна справа в Україні. — Київ: КНУ, 2001. — Том 7, вип. 1. — С. 33–37.
6. Ештуєнко Е. Х. Особливості біології курганчикової миші в техногенних екоценозах // Матер. Всесоюз. науково-метод. совещ. зоологів педвузів. — Махачкала, 1990. — Частина 2. — С. 78–79.
7. Загороднюк І. В. Таксономічна ревизія і діагностика гризунів роду *Mus* із Східної Європи. Сповідання I // Вестник зоології. — 1996. — Том 30, № 1–2. — С. 28–45.
8. Загороднюк І. В., Березовський В. І. *Mus spicilegus* (Mammalia) в фауні Подолі і північна межа ареалу цього виду в Східній Європі // Зоол. журн. — 1994. — Т. 73, № 6. — С. 110–119.
9. Загороднюк І. В. Таксономічна структура теріофауни степної зони України // Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем. — Асканія-Нова, 1998. — С. 274–277.
10. Кондратенко А. В. Курганчикова миша (*Mus spicilegus*, Mammalia) в північних регіонах України // Вестник зоології. — 1998. — Т. 32, № 5–6. — С. 133–136.
11. Межжерин С. В., Загороднюк І. В. Морфологічні, каріологічні і генетичні відмінності домашньої (*Mus musculus musculus*) і курганчикової (*Mus musculus hortulanus*) мишей // Домашня миша. — Москва: ІЗМЭЖ АН СРСР, 1989. — С. 99–114.
12. Писарева М. Е. К екології і систематиці курганчикової миші // Сб. робіт біол. ф-та ДГУ. — 1948. — Т. 30. — С. 227–252.
13. Щербак М. М. (ред.). Червона книга України. Тваринний світ. — Київ: Укр. енциклопедія, 1994. — 464 с.
14. Zagorodniuk I., Kondratenko O. Cryptic species of the birch mice (*Sicista*) in Eastern Europe: existence and distribution of four chromosome forms in Ukraine // 7th International Conference Rodens et Spatium. Abstracts. — Ceske Budejovice, 2000. — P. 80.